

Антанти зробили ставку на сильну Польщу, як буфер перед загрозою більшовицької експансії. Щодо внутрішньополітичних причин поразки українських національно-визвольних змагань, то сам А.Шептицький розкрив їх після приїзду до Львова. Виступаючи на конференції перед студентами-богословами, Митрополит зазначив, що як українська інтелігенція, так і військо багато недопрацювали. На його думку, справу погубили: “бунти в Золочеві-Дрогобичи, бунти Гнилиць, Мокротина і інших сіл, опущені фронти”, “поміч наших придніпрянців”, “гниль і прогіри нашого Правління, що нам копали яму” [Цит. за: Забава І. Три моменти з життя ювілята митрополита Галицької України Андрея Шептицького // Місіонар (Філадельфія).- 1930.- Ч. 11.- С. 368].

Але боротьба Митрополита не була марною. Його заслугою було те, що він зумів звернути увагу міжнародних політичних кіл та світової громадськості на складне політичне становище українського народу. Тому подорож Митрополита, попри все, була результативною. Суспільно-політична діяльність А.Шептицького в 1918-1923 рр. сприяла подальшій боротьбі українського народу за свої політичні, національно-культурні та релігійні права.

IV

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧЕВІ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

І.Воробйова* (м. Київ)

КУЛЬТ СВЯТОЇ ВАРВАРИ У КИЄВІ

Київ – “Єрусалим землі Руської” з його святинями, чудотворними іконами, церквами, монастирями завжди приваблював тисячі паломників. Здавна однією з найбільш популярних святих Києва була великомучениця Варвара.

Народилась вона в єгипетському місті Гелиополі в шляхетній заможній родині. Її мати рано померла, а батько Діоскор, який сповідував язичницьку віру, був грубою, жорстокою і дуже впливовою людиною.

* ВОРОБЙОВА І.П.- аспірантка відділу історії України середніх віків Інституту історії України НАН України.

Він любив свою дочку, і, коли дівчинка підросла, пропонував їй наречених – найкрасивіших і найбільш знатних юнаків. Але Варвара відмовлялась від них. Незабаром Діоскор дізнався, що його донька таємно хрестилась. Це був час правління імператора Максиміліана, відомого масовими переслідуваннями християн. Сповідання християнської віри тоді розцінювалось як державний злочин, прихильників нової релігії очікували тортури і смерть.

Діоскор сам відвів Варвару до начальника області Мартіана з проханням піддати її жорстоким тортурам. Він погрожував відмовитися від дочки, якщо вона не повернеться до віри батьків. У 306 р. Варвару засудили до страти. Батько сам виконав вирок, відтявши їй голову. Тієї ж миті Діоскор був спалений блискавкою [Филарет. Жития святих, чтимых православною церковию, со сведениями о праздниках Господских и Богородичных, и о явленных чудотворных иконах (декабрь).- М., 1888.- С.25-30.; Аверинцев С.С. Софія – Логос. Словник.- К., 1999.- С.46-47].

В Києві центром культу св. Варвари став Михайлівський Золотоверхий монастир, закладений 1108 р. київським князем Святополком-Михайлом. Головною святинею обителі були моці великомучениці, які зберігались у церкві Архістратиґа Михаїла. Появу моців св. Варвари в Києві пояснювали тим, що перша дружина Святополка Варвара, дочка візантійського імператора Олексія Комніна, нібито принесла їх із Царгорода [Макарий. История Русской Церкви.- М., 1995.- Кн. 2.- С.238] Насправді, Олексій Комнін не мав дочки на ім'я Варвара. Таким чином, обставини появи в Києві моців св. Варвари ще сховані під покровом таємниці.

1240 р., під час навали Батия, моці св. Варвари сховали під кам'яними сходинками, які вели на хори. Михайлівський собор, як і весь монастир, був розграбований монголо-татарами, але моці святої великомучениці вціліли.

Відродження обителі почалось на початку XVI ст. стараннями ігумена Макарія. Моці св. Варвари були поставлені за лівим кліросом поблизу північної стіни храму Архістратиґа Михаїла. Там їх бачив Еріх Лясота, який скурпульозно занотував, що на лівому боці навпроти головного вівтаря лежить у домовині тіло св. Варвари, доньки одного царя, дівчини років 12-ти [Петровский С. Златоверхий Михайловский монастырь в Киеве.- Одесса, 1902.- С.50-54]

За свідченням мандрівників, у першій половині XVII ст. моці великомучениці знаходились вже в особливому приділі. Точна дата спорудження приділу невідома. Вперше про нього згадував 1631 р. Іов Борецький, який замовив київському столяру Роману два нових іконостаси для Введенського і Ваваринського приділів. На початку XVIII

ст., старанням київського генерал-губернатора Дмитра Голіцина приділ був перебудований. В ньому було поставлено новий іконостас, що мав форму кола. Кияни не шкодували грошей, щоб прославити святу великомученицю Варвару. У 1775 р. на кошти статського радника Якова Шуйського споруджений трьохярусний іконостас. На іконах другого та третього ярусів були зображені страждання святої великомучениці. У 1818 р. приділ св. Варвари розписали сценами, які ілюструють події Священної історії. На кошти київського купця І.Зеніна іконостас Шуйського у 1877 р. замінили новим, також трьохярусним.

Гетьман Іван Мазепа пожертвував срібну раку для мощів св. Варвари, а князь Дмитро Голіцин спорудив балдахін. Графиня Ганна Олексіївна Орлова-Чесменська пожертвувала у 1847 р. храму Архістратиґа Михаїла нову раку. Мощі св. Варвари були вміщені у чудову срібну гробницю, що стояла в центрі приділу на великому випуклому срібному п'єдесталі, оточеному чавунною решіткою. По кутках знаходились чотири ангела. Рака була оздоблена сценами страждань і загибелі святої великомучениці, а над гробницею – зображення св. Варвари з короною на голові. З внутрішнього боку кришки на срібній дошці, що виготовлена у 1883 р. на пожертвування купця Шапошнікова, можна було побачити образ св. великомучениці. Дорогоцінна рака і срібний балдахін важили 24 пуди 16 фунтів. На них пішло 18 золотників срібла 84 проби. Виготовив їх петербурзький майстер срібних справ Данило Андреев. Раку, яку пожертвував Іван Мазепа, перенесли у південний приділ храму, де вона прийняла срібний ковчег із вкладеними в нього частками мощів інших християнських святих [Закревский Н. Описание Киева.- М., 1868.- Т.2.- С.533-536].

Головна святиня Михайлівської обители збирала тисячі паломників. Вважалось, що той, хто доторкнеться до нетлінних мощів, буде врятований від тяжких і невиліковних хвороб, а також вбережеться від раптової смерті. 4 грудня (за ст. ст.), в день пам'яті св. Варвари і 8 листопада, у храмове свято, на ранній літургії мощі св. великомучениці урочисто обносили навколо Михайлівського Золотоверхого собору.

В Анфологоні, виданому Києво-Печерською типографією у 1619 р., Іов Борецький серед шанованих церквою святих вмістив і пролог св. Варварі. Феодосій Софонович склав опис чудес великомучениці, а Дмитро Ростовський (Туптало) кодифікував житіє Варвари, яка була його покровителькою, у своїх „Книгах житій”. Архімандрит Києво-Печерської Лаври Йосиф Кроковський створив на честь св. Варвари акафіст, до якого приєднав житіє великомучениці із творів Іоанна Дамаскіна, Симона Метафраста і Четьї-Мінеї [Макарий. Великия Минеи-Четии (Декабрь. Дни 1-5).- М., 1901.- л.118а].

По вівторках перед обіднею щотижнево служили молебн з акафістом і читанням житія св. великомучениці Варвари. Службу відправляв сам настоятель Михайлівської обителі з численним хором певчих. У святкові дні на раку вішали золоту лампаду з брильянтовою кісткою, на нетлінні мощі клали покров. І лампада, і покров були пожертвовані російською імператрицею Катериною II. При співанні акафіста на честь св. Варвари, а також у свята, в голові гробниці ставили ікону, на якій було зображення відтятої голови святої великомучениці. Ікону оздоблювали дорогоцінні каміння, персні, пожертвовані тими, хто отримав зцілення від мощів св. Варвари. Серед них – персні Єлизавети Петрівни та Анни Іоанівни. Олександр I подарував Михайлівському храму ікону Архістратиґа Михайла. Петро Андрійович Аракчєєв 1830 р. приклав до раки великомучениці перстень, пожалуваний йому Олександром I.

Цікава доля мощів святої Варвари. У 1644 р. за митрополита Петра Могили Київ відвідав канцлер польського королівства Георгій Осолінський. Він був впевнений: той, хто шанує св. Варвару, не помре без сповіді та причастя, і просив дати частку від мощів св. великомучениці. Йому була дана частина пальця правої руки святої. 1656 р. з подібним проханням звернувся прибулий до Києва вклонитися мощам св. Варвари Антиохійський патріарх Макарій. Частина мощів святої зберігалась у Москві в церкві святої великомучениці, на Варварці, а також на Афоні, у Пінську, Почаєві (перед тим – в родині гетьмана Івана Виговського), у Дмитра Туптала, який отримав їх 1678 р. від ігумена Михайлівської обителі Мелетія [Ростовский Димитрий. Жития святых. - К., 1999. - Кн. 4. - С.73-88].

Після захоплення Києва литовський гетьман князь Януш Радзівіл висунув вимогу, щоб йому передали дві частки мощів св. великомучениці Варвари. Одну частку гетьман віддав своїй дружині, княгині Марії, дочці Молдовлахійського господаря Василя. Після смерті Марії та частина мощів дісталась Київському митрополиту Йосифу Тукальському, який переніс їх до Канева. Пізніше вони потрапили до Батуринського монастиря св. Миколая Чудотворця. Другу частку мощів Януш Радзівіл відправив у подарунок Віленському католицькому єпископу Георгію Тишкевичу, який зберігав їх у пишно оздобленому ковчезі. Пожежа знищила будинок єпископа, але на попелищі знайшли не постраждали від вогню мощі св. великомучениці Варвари.

У 1350 р. в Константинопольському храмі св. Варвари Стефан Новгородець бачив голову св. великомучениці. З Греції в середині XVII ст. грек Мозель, який походив з царського роду Кантакузинів,

привіз руку св. Варвари. Він віддав реліквію у Хрестовоздвиженську церкву міста Луцька Волинської губернії. Через деякий час церква була буцім-то пограбована євреями, які намагались знищити святі мощі, але крадіжку було виявлено. Ковчежець з мощами св. Варвари з хресним ходом у супроводі собору та величезної кількості народу був внесений до Луцької соборної церкви св. Іоанна Богослова. Луцький єпископ Гедеон, пізніше київський митрополит, передав руку св. Варвари на зберігання до Софійського собору м. Києва. Більша частина голови св. Варвари знаходилась у ризниці церкви св. архidiaкона Лаврентія у Римі.

Популярність св. Варвари підтверджується численними легендами про її чудеса [Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх.- К., 1992.- С.260-264]. Лазар Баранович розповідав під час свята на честь св. великомучениці, що вилікувався він завдяки її мощам від тяжкої хвороби, бо з вірою пив воду, в яку було опущено руку св. Варвари. Настоятель Михайлівського Золотоверхого монастиря ієромонах Феодосій свідчив: 1655 р., за благословенням Київського митрополита Сильвестра Косова, взяв він під своє керівництво обитель. Прийшов до нього якийсь меланін з Луцька, що приніс з собою зроблену з срібла руку. Він звернувся з проханням повісити цю руку при мощах св. Варвари, щоб віддячити їй за зцілення власної руки.

Наступне “чудо”, пов’язане з мощами сталося 1670 р. Тоді киянин Іоанн Софонович тяжко захворів. І згадав він про дивовижні зцілення від мощів св. Варвари. Послав у Михайлівський монастир за водою, а тим часом рідні радили йому випити води, щоб збити жар. Іоанн Софонович відмовився, заявив, що нічого не буде пити, доки не принесуть води з руки св. Варвари. А коли напився води від святих мощів і заснув, з’явилась йому св. великомучениця Варвара і промовила, щоб усім розповідав він про своє дивне зцілення.

У різдвяний піст 1666 р. двоє служилих, Андрій і Федір, вирішили вкрасти з церкви св. Михайла золото та срібло, що оздоблювали раку з мощами великомучениці Варвари. Якось вночі вони увійшли до церкви і простували до раки. Раптом пролунав страшенний грім і посипались вогняні іскри. Один грабіжник став глухим, а другий позбавився розуму. Прийшовши до тям, перший зрозумів, що спіткала їх кара Бога та св. Варвари. Він вивів свого товариша з церкви. Нічого не взявши, вони відправились додому. А через сім днів повідали про те, що сталося ієромонаху Симеону на сповіді.

За свідченням іншої легенди, 12 серпня 1669 р. один воїн, вклонившись мощам св. Варвари, розповів пономарю, як одного разу, коли був він у своєму полку, поїхав він з товаришами на сінокіс. На них напали татари, захопивши всіх у полон. Уцілів лише він один. Шкодуючи про долю товаришів, воїн подякував Богові за врятування, і тут з'явилась йому свята Варвара. Тому відправився цей воїн до святих мощів великомучениці, щоб віддячити їй за захист і розповісти всім про таке чудо.

1666 р. на воєводство до Києва прибув боярин Петро Васильович Шереметьєв з дружиною Ганною Федорівною, яка шанувала св. Варвару. Дружина Шереметьєва була вагітною і тяжко захворіла. Боярин відправив слугу до Михайлівської обителі, щоб відслужили молебень при мощах св. великомучениці Варвари. Коли слуга повернувся з повідомленням, що молебень відспівали, Ганні Федорівні стало краще. Незабаром народився в неї син Володимир.

Через деякий час у Шереметьєвих захворів син Василь, йому не допомагали ніякі ліки. Бояриня Ганна, стоячи перед образами, звернулася до св. Варвари з проханням дарувати її сину життя та здоров'я. Василь Шереметьєв видужав. Виконуючи обітницю, бояриня Шереметьєва сприяла поширенню віри у чудодійну силу св. Варвари.

Під час міжусобної боротьби 1660 р. ієромонах Феодосій переживав з приводу бідності Михайлівського монастиря. Уві сні він побачив, що св. Варвара лежить у раці, повній елею. Свята сказала, щоб Феодосій не турбувався про стан обителі, що вона їх не залише.

Афанасій Алезійович Ушаков в районі Остра був обстріляний ворогом, коли плив Десною від Чернігова. Під час перестрілки, за порадою стрільця, Ушаков звернувся за допомогою до св. Варвари. Противник змушений був відійти, оскільки на березі з'явилась допомога. Після прибуття до Києва Афанасій Ушаков замовив молебен при мощах св. великомучениці Варвари.

А 24 серпня 1668 р. якогось слюсаря Георгія мало не вбила одна людина, яка не бажала платити за виконану роботу. Георгій тяжко захворів. Видужав він, коли дав обітницю святих великомучениці. Як свідчить Феодосій Софонович, таким шляхом зцілились Іоанн Колцедан, ієромонах Йосип, чернець Гавриіл.

Серед чудес св. Варвари – свідчення стрілецького голови Івана Алезійовича Мещерінова, який завжди при необхідності звертався за допомогою до св. великомучениці, вклонившись її мощам. Так діяти Мещерінов радив і своїм стрільцям.

Настоятель Михайлівської обителі ієромонах Феодосій Софонович у травні 1659 р. прийшов у Печерський монастир на свято

св. Феодосія, де дізнався про хворобу ієродиякона Афанасія. Феодосій порадив йому прийти у вівторок до мощів св. Варвари і відслужити Божу службу в її приділі. Він нагадав, що великомучениця зцілює від хвороб. Афанасій відслужив в Михайлівській обителі, поцілував мощі святої і одужав.

А в 1660 р., у великій піст, всупереч звичаю, за яким кожний вівторок в приділі при мощах відправляли службу і молебень святих Варвари, Феодосій вирішив не співати молебен. Було йому видіння: прийшов Феодосій у церкву Архістратиґа Михаїла і бачить, що св. Варвара сидить криво у домовині. Він попрохав, щоб Варвара лягла, бо не можна так сидіти. Великомучениця лягла, звісивши руку та ногу. Феодосій знов попрохав її лягти прямо. Варвара звернулась з проханням допомогти їй. Там, де Феодосій трохи доторкнувся до мощів, вони відразу лягли прямо. І він зрозумів, що неправильно вчинив, коли відмінив молебень при мощах св. великомучениці.

Саме втручанням св. Варвари ченці Михайлівської обителі пояснювали те, що монастир не постраждав від епідемій морової виразки (1710-1711, 1770-1771 рр.) та холери (1830, 1847 рр.), які лютували в Києві.

Св. Варвара була популярна як серед православних, так і католиків. Західна церква шанувала великомученицю Варвару і як покровительку гірняків, захисницю при негоді та пожежах, їй присвячувались численні дзвони. З появою в Іспанії та інших країнах вогнепальної зброї св. Варвара стала покровителькою артилерії, арсеналів та порохових погребів. Порохові камери на іспанських та французьких кораблях називали *Sainte Barbe*, *Santa Barbara* [Якушев Я. Житие св. Великомученицы Варвары.- К., 1916.- 242с]

Протягом століть Михайлівська обитель збирала тисячі паломників, які приходили вклонитися мощам святої великомучениці Варвари, але у 30-ті роки ХХ ст. доля не пощадила Золотоверхий храм [Мицько І. До проблеми становлення популярних християнських культів в Україні // *Mediewalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей.*- К., 1998.- Т. V.- С. 41-43]. Він був зруйнований, рака св. Варвари знищена. Мощі великомучениці перенесли до Десятинної церкви. А у 1935 р., перед другою загибеллю Десятинного храму, їх передали до Антирелігійного музею Володимирського собору. Християнська реліквія вціліла. І зараз мощі св. великомучениці – одна із святих Володимирського собору, де по вівторках урочисто звучить, як і раніше, акафіст святих Варвари.